

Seweryna Konieczna

Zakład Historii i Filozofii Nauk Medycznych

Gdański Uniwersytet Medyczny

**Profesor Józefa Joteyko – neurolog rozwojowy, psycholog, pedagog przełomu
XIX i XX wieku**

**Professor Józefa Joteyko – child neurologist, psychologist, pedagogue of 19th/20th
century**

Streszczenie :

Józefa Joteyko była wybitnym naukowcem przełomu XIX/XX wieku. Była obok Marii Skłodowskiej – Curie najbardziej znaną w Europie kobietą – naukowcem polskiego pochodzenia. Powierzono Jej wykłady w College de France i była po Adamie Mickiewiczu drugim polskim wykładowcą tej znamienitej uczelni. Dyscyplinami, którym poświęciła całe swoje życie była neurologia rozwojowa, neurofizjologia, psychologia i pedagogika. Rozwijała je wszystkie równolegle i w odniesieniu do dzieci, co miało pomóc w zrozumieniu dziecka, wpływać na poznanie jego charakteru, predyspozycji i wskazać jaką drogę edukacyjną, zawodową dziecko ma obrać. Dzisiejsze poradnie psychologiczno – pedagogiczne są praktyczną realizacją idei Józefy Joteyko i nie wyobrażamy sobie obecnie szkolnictwa bez wsparcia ze strony takich placówek.

Summary:

Józefa Joteyko was an excellent scientist of 19th/20th century. She was the most famous polish woman-scientist in Europe next to Marie Skłodowska-Curie. She was vested in lectures at College de France and has become the second polish lecturer of this prestigious school. The areas that she has devoted her life for were: child neurology, neurophysiology, psychology, pedagogy. She was developing them all simultaneously and arising in relation to children, which were supposed to help to understand a child, make an impact on learning its character, predispositions and show the right way of education to undertake. Nowadays psychologically-pedagogic clinics are practical aspect of performing Józefa Joteyko's idea and we could not imagine present system of education without support from such places.

Profesor Józefa Joteyko (1866 - 1928) była wybitną polską uczoną, uznaną w świecie nauki XIX i początku XX wieku, o której nadal zbyt mało wiemy, której dokonania zbyt rzadko się przypomina. Lista dokonań, prekursorskich osiągnięć, dyscyplin które zainicjowała Józefa Joteyko jest tak długa, że trudno wszystkie przytoczyć, ale warto spojrzeć na dorobek uczoney przez pryzmat niezwykle gruntownego wykształcenia, bardzo nowoczesnej metodologii jaką stosowała w nauce. Kim była profesor J. Joteyko z wykształcenia, z powołania, z zamiłowania? Była przyrodnikiem, lekarką, neurologiem, fizjologiem, psychologiem, pedagogiem, ale to także nie wyczerpuje wszystkich Jej umiejętności.

Urodziła się 29.01.1866 r. w litewskiej zamożnej rodzinie ziemiańskiej, w Poczujkach koło Kijowa, w powiecie skwierskim, a następnie wraz z całą rodziną (rodzicami i trójką rodzeństwa) przeniosła się do Warszawy. Wykształcenie średnie odbyła na kompletach realizowanych w domu rodzinnym. Studia rozpoczęła na Uniwersytecie Genewskim na kierunku przyrodniczym, który ukończyła uzyskaniem tzw. bakalaureatu przyrody. Następnie podjęła studia medyczne w Brukseli i kontynuowała je w Paryżu. Zainteresowała Ją zwłaszcza neurologia i psychiatria i doskonaliła się w nich u największych ówczesnych mistrzów : u Charcota, Raymonda, Brissanda, Pierre Mari i Dejerine'a. W Paryżu prowadziła pracę naukowo - badawczą w zakresie neurologii i praktykę lekarską, ale ostatecznie zdecydowała, że zajmie się neurofizjologią. Stąd wróciła do Brukseli i podjęła od 1898 r. asystenturę w Instytucie Fizjologicznym Solvaya, a potem objęła aż na 14 lat stanowisko kierownika pracowni psychofizjologicznej uniwersytetu w Brukseli. W 1905 r. została przewodniczącą I Kongresu Neurologów i Psychiatrów Belgijskich, a w 1906 r. przewodniczącą Towarzystwa Neurologów Belgijskich, w 1911 r. sekretarzem I Międzynarodowego Kongresu Pedologii i redaktorem belgijskiego czasopisma psychologicznego „La Revue Psychologique”.¹

Od tego momentu zaczęła się dla J. Joteyko realizacja dziedziny, której poświęciła całą swą energię - pedologia.

Autorem terminu pedologia był Amerykanin O. Chrisman, który po raz pierwszy użył go w 1896 r. Józefa Joteyko pedologię rozumiała jako „naukę o dziecku stawiającą sobie za zadanie poznanie dziecka pod względem fizycznym, psychicznym i socjologicznym, w celu należytego wychowania go i skierowania do odpowiedniego zawodu”. Przyświecającym

¹ E. Herman, *Neurologrzy polscy*, PZWL, Warszawa 1958, s. 289-290.

pedologii zadaniem według Joteyko było: „Poznać dziecko, poznać je w jego objawach zarówno fizycznych, jak umysłowych i moralnych”.²

Józefa Joteyko realizowała powyższe zdanie w oparciu o bardzo konkretne narzędzia naukowe, które sama stworzyła. W 1924 roku Książnica Atlas wydała pracę Joteyko: Metoda testów umysłowych i jej wartość naukowa. Z podaniem niektórych najnowszych testów i 33 rysunkami w tekście pozycja liczyła aż 272 strony, składała się z przedmowy, 5 rozdziałów, zakończenia i dezyderatu. Była przewodnikiem pomagającym zgłębić problematykę testów psychologicznych, które były stosowane po pierwszej wojnie światowej, a przyczyniła się do rozwoju testów w Polsce przed II wojną światową. Joteyko posłużyła się ankietą rozesłaną z Państwowego Instytutu Pedagogicznego w Warszawie do psychologów na świecie i w Polsce celem uzyskania opinii o naukowej wartości metody testów. Dziś punktem wyjścia do oceny psychologicznej, pedagogicznej dziecka są właśnie testy i to na ich podstawie ocenia się np. stopień upośledzenia dziecka bądź możliwość podjęcia edukacji, czy też zalecany rodzaj edukacji.³

W 1912 roku dr Józefa Joteyko zorganizowała w Brukseli na uniwersytecie wydział pedologiczny, na którym osobiście wykładała. I wojna światowa przerwała tę działalność, była zmuszona wyjechać do Paryża i tam naukowiec Charles Richet przekazał Jej na własny użytek pracownię doświadczalną. Po zakończeniu wojny, w 1916 r. na mocy głosowania kolegium profesorskiego, z olbrzymią większością głosów, dostąpiła wyjątkowego zaszczytu. Powierzono Jej Katedrę w College de France, gdzie przed Nią wykładał jedynie sam wieszcz Adam Mickiewicz i katedrę tę ufundował Michonis dla znakomitych profesorów cudzoziemców, chlubnych wyjątków.⁴

Józefa Joteyko była pod wieloma względami tym wyjątkiem. Była naukowcem z kraju pod zaborami, była kobietą, a te nadal w Europie stanowiły dramatyczną mniejszość wśród wykształconych elit. Nie miała żadnych koneksji a przecież uznano Jej ogromny potencjał intelektualny, gruntowne wykształcenie medyczne, neurologiczne, a nade wszystko wiedzę w zakresie pedologii.

Pierwszy inauguracyjny wykład Józefy Joteyko w College de France odbył się 24 stycznia 1916r. i był to wykład którym interesował się cały intelektualny świat Paryża, był to pierwszy wykład kobiety w tej wiekowej uczelni istniejącej od 1530 roku. J. Joteyko

² S. Sedlaczek, J. Joteyko, Dział Wydawnictw Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego, Warszawa 1928, s. 8/opublikowane w wersji cyfrowej, zob.: <http://rcin.org.pl>

³ P. Izdebski, Józefa Joteyko: testy psychologiczne, [w] S. Volkmann-Raue, H. E. Lück, W. Zeidler (red.) Najwybitniejsze kobiety w psychologii XX wieku, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015, s. 326.

⁴ E. Herman, Historia neurologii polskiej, w: Monografie z dziejów nauki i techniki, Polska Akademia Nauk 1975, s. 212.

wystąpiła w miejscu, gdzie przemawiały przed nią największe autorytety nauki, a dokładnie 70 lat wcześniej występował Adam Mickiewicz.⁵

Teraz ona zgromadziła mnóstwo odbiorców, wzbudziła powszechną uwagę jako kobieta prelegentka i następnego dnia prasa francuska entuzjastycznie komentowała Jej wystąpienie : „College de France zostało zaszczycone przyjęciem tej polskiej uczoney”. Doktor Józefa Joteyko wypowiedziała się na temat neurofizjologiczny a mianowicie - zmęczenia w czynnościach ruchu „La Fatique dans le Fonction Motrice”. Na przełomie 1917/1918 r Joteyko wygłosiła cykl odczytów na Sarbonie, a latem 1918 roku na uniwersytecie w Lyonie, gdzie zaprezentowała wykład z zakresu psychologii eksperymentalnej pod tytułem „Badania eksperymentalne nad inteligencją”. W tym samym roku założyła w Paryżu „Polską Ligę Nauczania” celem krzewienia i gromadzenia wiedzy w zakresie organizacji szkolnej, metod nauczania i wychowania według najnowszych doniesień współczesnej psychologii i pedagogiki. Zgromadzone informacje opublikowała w „Rocznikach Polskiej Ligii Nauczania”. Zdążyła wydać tylko jeden tom, bo gdy nadarzyła się sposobność powrotu do kraju, skorzystała z niej natychmiast, pozostawiając zaszczytne stanowisko w College de France. Wydała jeszcze w Paryżu popularyzatorską pracę : „Odbudowa Szkoły Polskiej” i uzyskane z Jej sprzedaży fundusze przekazała na jeńców polskich we Francji.⁶

W 1919 r. wróciła do ojczyzny i objęła katedrę psychologii ogólnej i pedagogicznej w Państwowym Instytucie Pedagogicznym (1919-1925) i prowadziła laboratorium psychologiczne, wydawała jedyne w Polsce czasopismo psychologiczne „Biuletyn Koła Psychologicznego”, które następnie przekształciła w „Polskie Archiwum Psychologiczne”.⁷ Ponadto wykładała psychologię w Wolnej Wszechnicy Warszawskiej razem z Antonim Dobrowolskim, Józefem Radlińskim, Bogdanem Suchodolskim, Heleną Radlińską, Stefanem Rudniańskim, Lucjanem Zarzeckim, a gdy zamknięto w 1925 r. Instytut Pedagogiczny, rozpoczęła wykłady z Psychologii w Instytucie Pedagogiki Specjalnej, kształcącym nauczycieli szkół dla ociemniałych, głuchoniemych, upośledzonych umysłowo.⁸ Bardzo ubolewała, że nie otrzymała katedry psychologii na Uniwersytecie Warszawskim, tym

⁵ M. Michalik, *Kronika Kobiet*, Wydawnictwo Kronika, Warszawa 1993, s. 412.

⁶ E. Herman, *Historia neurologii polskiej*, w: *Monografie z dziejów nauki i techniki*, t. XCVII, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, wydawnictwo Wrocław 1975, s. 212-213.

⁷ S. Sedlaczek, op. cit., s. 5.

⁸ J. Miąso, *Historia wychowania wiek XX, część I*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 48.

bardziej że w 1926 r. habilitowała się z psychologii na wydziale medycznym Uniwersytetu Warszawskiego.⁹

Pierwszym nurtem zainteresowań neurologicznych J. Joteyko było zagadnienie fizjologii i znużenia mięśni czyli do dziś podmiotowe kwestie współczesnej neurofizjologii. W 1896 r. Profesor otrzymała wyróżnienie na Uniwersytecie Paryskim właśnie za pracę przeprowadzoną w pracowni fizjologicznej Charlesa Richeta a dotyczącą znużenia i oddychania mięśni.

Jak analizuje wybitny polski neurolog Eufemiusz Herman, „w badaniach dowiodła, że wycięty mięsień żaby odnawia swą czynność pod wpływem tlenu czerpanego z powietrza i sformułowała tym samym teorię znużenia”. Zagadnienia elektrofizjologii nerwowej zgłębia dalej badając kurczliwość mięśniową i formułując teorię kurczliwości mięśni, znużenia ośrodków nerwowych, podając wzór matematyczny dla krzywej ergograficznej czy też ustalając prawo ekonomii wysiłku w dynamice nerwowej.¹⁰

Kolejnym obszarem zainteresowań neurologicznych Józefy Joteyko był aspekt odczuwania bólu, który analizować zaczęła od badań nad znieczuleniem mięśni i kolejno oddzielonych nerwów i ośrodków nerwowych przy użyciu eteru i chloroformu. Badania te przeprowadzała w latach 1899 - 1902 ze swoją wieloletnią współpracowniczką, Polką - Michaliną Stefanowską. Z nią również próbowała wytyczyć lokalizację ośrodka bólu w półkulach mózgowych i typowała jego położenie nieopodal zwojów Rolanda. Podsumowaniem tych badań była publikacja w „Przeglądzie Fizjologicznym” pracy „Asymetria czuciowa a ośrodki dla bólu”. Również w 1905 r. na I Kongresie Belgijskich Neurologów i Psychiatrów wygłosiła referat o czuciu bólu i substancjach wywołujących ból. Zaprezentowała swoją własną teorię bólu poszukując czynnika pobudzającego nerwy do odczuwania bólu. Sugerowała, że przy silnym podrażnieniu zakończeń nerwowych w miejscu tego podrażnienia wytwarzają się substancje chemiczne o działaniu toksycznym na nerw, które nazwała substancjami algogennymi, indukujące uczucie bólu. Zwieńczeniem doświadczeń prof. Joteyko nad odczuwaniem bólu przez człowieka była obszerna pozycja wydana w 1909 r. wspólnie z Michaliną Stefanowską „O psychofizjologii bólu” i za to dzieło Polki otrzymały Nagrodę Paryskiej Akademii Nauk.¹¹

Obok wnikliwej analizy mechanizmów biologicznych odpowiedzialnych za odczuwanie bólu profesor Joteyko próbowała zgłębić także psychologiczne aspekty

⁹ S. Sedlaczek, op. cit., s. 5.

¹⁰ E. Herman, Historia neurologii polskiej, w: Monografia z dziejów nauki i techniki, t. XCVII, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, wydawnictwo Wrocław 1975, s. 212-213.

¹¹ S.Sedlaczek , op. cit., s.7

odczuwania bólu. Rozważała problem fizycznego, psychicznego, moralnego cierpienia jakie ból wyzwał. Interesował ją kontekst psychologiczny, który w pewnych przypadkach oznaczał ból i zmęczenie umysłowe oraz subiektywne odczuwanie bólu jako cierpienia moralnego.

Józefa Joteyko swoim największym wyzwaniem naukowym uczyniła pedologię czyli naukę o rozwoju. Niezmiennie ważną rolę w Jej spojrzeniu na dziecko odgrywał fakt, że była lekarzem. Zaczęła swoją pracę naukową od zdobycia wiedzy lekarskiej na studiach medycznych. Ponieważ bardzo interesowała Ją psychologia postanowiła zgłębić ją na drodze eksperymentalnej. Fascynował Ją układ nerwowy, gdyż jest to układ sterowniczy człowieka. Skupiła się na układzie nerwowym dziecka gdyż właśnie na rozwijającym się organizmie można prześledzić kształtowanie się układu nerwowego (do 17tego roku życia mózgowie jest w fazie rozwoju). Rozwój mowy, zmysłów, percepcji, zachowań, zainteresowań, umiejętności u dziecka zmienia się z każdym miesiącem, z każdym rokiem. Baza neurologiczna, jaką dysponowała J. Joteyko po praktykach neurologicznych odbytych w Salpetrie bardzo przydała się w dalszych Jej poczynaniach. Analizowała dogłębnie fizyczny rozwój dziecka, jego pamięć, wyobraźnię, koncentrację uwagi, inteligencję, predyspozycje, charakter, zmysły. Można wysnuć tezę, że prof. Józefa Joteyko przecierała szlaki dla neurologii rozwojowej. Próba powiązania anatomii i fizjologii układu nerwowego z wymienionymi powyżej aspektami zachowania dziecka, odczuwaniem różnych doznań, nużliwością mięśni, znużeniem umysłowym, czuciem bólu, ręcznością była tymbardziej postępową w działaniach Profesor, gdyż świat doznań dziecka wciąż był wielką tajemnicą, był też przez dorosłych marginalizowany, a Józefa Joteyko upominała się o niego.

W końcu XIX i początkach XX wieku Józefa Joteyko obok Marii Skłodowskiej-Curie była najbardziej znaną, cenioną i wyróżnioną kobietą naukowcem polskiego pochodzenia. Już tezę doktorską prof. Józefy Joteyko fakultet medyczny w Paryżu wyróżnił wzmianką honorową. Królewskie Towarzystwo Nauk Medycznych i Przyrodniczych w Brukseli uhonorowało Profesor dwukrotnie nagrodami oraz wybrało Ją na członka korespondenta. Od Francuskiej Akademii Nauk (Institut de France) otrzymała trzykrotnie nagrodę, natomiast Akademia Medyczna w Paryżu nagrodziła Ją dwukrotnie. Została wybrana w 1905 r. przewodniczącą Belgijskiego Towarzystwa Neurologicznego. Wcześniej, w 1904 r. Towarzystwo Filozoficzne we Lwowie zaprosiło profesor Joteyko do swego członkostwa co miało dodatkowy wymiar, znaczenie, wszak Joteyko była kobietą.¹² Towarzystwa naukowe

¹² S. Sedlaczek, op. cit., s. 7.

były traktowane bardzo elitarnie, stąd szczególnie dawała się tutaj zauważyć dominacja mężczyzn. Referaty, artykuły, tezy, opinie prof. Józefy Joteyko były przytaczane, drukowane w europejskich podręcznikach, seriach wykładów, broszur z zakresu neurofizjologii, psychologii, psychiatrii, pedagogiki, pedologii.

Termin pedologia nie przyjął się w języku psychologiczno – pedagogicznym, ale kwintesencją tej dyscypliny, wymiernym efektem działań Józefy Joteyko na przełomie wieków są działające obecnie w każdym mieście poradnie psychologiczno – pedagogiczne. W placówkach tych pracują i badają za pomocą testów psycholodzy, pedagogzy, neuropedagodzy, psychiatrzy i wspólnie interdyscyplinarnie omawiają danego ucznia a następnie orzekają o jego dalszej drodze edukacyjnej. Czasami więc jest to kształcenie specjalne, czasem nauczanie indywidualne, a bywa kształcenie specjalne z godzinami rewalidacyjnymi. Poradnie wydają opinię o wczesnym wspomaganium rozwoju, bądź o odroczeniu obowiązku szkolnego, albo wydłużeniu czasu na egzaminie. Dokonuje się więc całościowa wielospecjalistyczna ocena dziecka, co zainicjowała przed stu laty Józefa Joteyko tylko wówczas było to prawdziwie nowatorskie wyzwanie. Wkład Józefy Joteyko w naukę światową zasługuje na przypomnienie i docenienie.

Dr Seweryna Konieczna

Adiunkt Zakładu Historii i Filozofii Nauk Medycznych

Gdański Uniwersytet Medyczny

koniec@gumed.edu.pl